

ІНСТРУКЦІЯ СЕЙМИКУ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА 1646 РОКУ

Проведення земських сеймиків було однією з основних форм реалізації права „політичного народу” Речі Посполитої – шляхти – на участь в управлінні державою, виробленні загальнодержавної політики. Шляхетський сеймик виступав одним з підставових елементів чинної у Польсько-Литовській державі системи змішаної монархії (*monarchia mixta*), яка полягала в розподілі владних повноважень між королем, сенатом і посольською ізбою, сформованою з послів від сеймиків. На території Корони і Галицької Русі земські сеймики склалися як органи шляхетського самоуправління протягом XIV-XV ст. У 1565-1566 рр. внаслідок поширення польського адміністративно-територіального та судового устрою сеймики запроваджувалися й у Великому князівстві Литовському¹. На всій території Речі Посполитої у першій половині XVII ст. діяло 69 сеймиків². Функціонування значної кількості власне коронних сеймиків дочекалися монографічних опрацювань; матеріали окремих були видані³. Гірше виглядає справа з дослідженням діяльності земських сеймиків інкорпорованих у 1569 р. до Корони українських воєводств – Волинського, Брацлавського і Київського. Поза далеко неповною, але до нині незамінною, публікацією постанов сеймиків цих воєводств кінця XVI – першої половини XVII ст. Миколи Іванішева, доповненою оглядовою передмовою його ж пера, причинковими публікаціями XIX–XX ст.⁴, існує лише ґрунтовне опрацювання інструкції волинського сеймику 1595 р.⁵ Зовсім невисвітленою в історичній літературі є діяльність сеймику Чернігівського воєводства.

¹ Детальніше про це див.: Крикун М.Г. Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях // Проблеми слов'янознавства. Львів. 1990. Вип. 42. С. 24-41; Його ж. Інструкція сеймику Волинського воєводства 159. року // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі – ЗНТШ). Львів, 1996. Т. ССXXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 415-420.

² *Kriegseisen W.* Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku. Warszawa, 1991. S. 28-34; *Holdys S.* Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy. Wrocław, 1991. S. 14.

³ Перелік основної літератури та публікацій матеріалів сеймиків див.: *Kriegseisen W.* Sejmiki Rzeczypospolitej... S. 281-283; Крикун М. Інструкція... С. 416-417.

⁴ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Вольнском генерал-губернаторе (далі – Архив ЮЗР). Киев, 1861. Ч. II. Т. 1: Постановления дворянских провинциальных сеймов в Юго-Западной России (1569-1654); *Иванишев Н.* Содержание постановлений дворянских провинциальных сеймов в Юго-Западной России // Там же. С. XV-LXIV; *Źródła do dziejów polskich / Wydawane przez M. Malinowskiego i A. Przewdzieckiego.* Wilno, 1844. Т. 2. S. 154-160; Архив ЮЗР. Киев, 1863. Ч. III. Т. 1: Акты о козаках (1500-1648). С. 38-43, 63-65; *Dyaryusze sejmowe r. 1597 / Wyd. E. Barwiński.* Kraków, 1907. S. 396-403; *Ланно И.И.* Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия: Литовско-русский повет и его сеймик. Юрьев, 1911. Приложения. С. 86-92; *Селяньський рух на Україні: 1569-1647.* Київ, 1993. С. 97-98.

⁵ Крикун М. Інструкція... С. 415-436.

Територія Чернігово-Сіверщини, як відомо, увійшла до складу Речі Посполитої разом зі Смоленщиною внаслідок укладення Деулінського перемир'я 1619 р. Статус ці дві території отримали різний. Смоленщина, згідно з сеймовою конституцією 1613 р.⁶, стала воєводством з правом функціонування сеймику для обрання двох послів на вальний сейм. Чернігово-Сіверщина ж переходила під безпосередню адміністративну владу королевича Владислава. Прибулій на цю територію шляхті дозволялося (прояв компромісу) роздати хоруговства та інші земські уряди⁷. Оскільки більшість прибулої шляхти складали вчорашні жовніри, які в силу регулярних затримок виплати їм жолду були добре ознайомлені з такою формою безпосередньої демократії, як рокошові з'їзди, то вона не могла погодитися з існуючим станом речей. Як справедливо зазначив Станіслав Плаза, після рокошу Миколая Зебжидовського 1606-1609 рр. авторитет короля похитнувся, а шляхетська доктрина політичного зверхництва в державі отримала додаткові аргументи. Шляхта все менше оглядалася на центральну владу і все сміливіше започатковувала різні локальні ініціативи, що сприяло розвиткові відцентрових тенденцій⁸. Такою локальною ініціативою чернігівської шляхти стало проведення шляхетських з'їздів. З'їзди скликалися без видання королівського універсалу за ініціативою самої шляхти. За багатьма ознаками з'їзд наближався до сеймику: подібними були порядок проведення, спосіб схвалення постанов, сама їхня форма. До відмінностей, які зумовлювалися відсутністю правової підстави функціонування цих з'їздів, слід віднести: різний спосіб скликання, часто різні місця проведення, відмінний спосіб здійснення керівництва зібранням, неоднаковий підхід до законності постанов (частина шляхти могла їх ігнорувати)⁹. Перший такий, відомий нам, з'їзд шляхти Чернігово-Сіверщини відбувся в кінці 1622 або на початку 1623 р., коли були обрані два посланці на сейм: Марцін Бочковський та Адам Вишневський. 22 лютого 1623 р., під час засідання посольської ізби, вони довели до відома послів бажання чернігівської шляхти перетворити свою провінцію у воєводство та надати їм право обрання послів на сейм. Єдине, чого посланцям вдалося досягти, – це право приватно засідати в ізбі до кінця сейму¹⁰. Однак, фактично центральна влада змушена була піти на цілий ряд поступок. Так, ще до цієї декларації чернігівської шляхти королівська канцелярія у своїй документації де-факто визнала законним проведення нею окремих сеймиків, але не передсеймових. Один з перших королівських привілеїв на місцеві земські уряди – Марцінові Арцішевському на посаду новгород-сіверського городничого – серед інших його прав і обов'язків підкреслює необхідність присутності городничого на сеймиках, інших згромадженнях шляхти та визначає його місце серед земських

⁶ *Volumina legum Regni Poloniae et Magni ducatus Lithuaniae ad anno 1347 ad annum 1780* / Ed. J. Ohryzko. Petersburg, 1859. T. III. S. 5.

⁷ *Ibid.* S. 179.

⁸ *Plaza S. Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw Poznańskiego i Kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572-1632)* (Prace prawne № 110. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. DCCXX). Warszawa; Kraków, 1984. S. 19.

⁹ *Ibid.* S. 23.

¹⁰ *Pietrzak J. W przygaszonym blasku wiktorii chocimskiej. Sejm w 1623 r.* Wrocław, 1987. S. 110-111.

урядників – після новгород-сіверського хорунжого¹¹. Право засідати на сеймиках фіксує також привілей від 20 березня 1620 р. Янові Струбчевському на новгород-сіверське писарство¹².

Брак джерельного матеріалу поки що унеможливило детальну реконструкцію подальшого конституювання шляхетського з'їзду на Чернігово-Сіверщині в сеймик. Проте, аналіз привілеїв, що видавалися з королівської канцелярії шляхті цієї провінції, свідчить про проведення у 1631 р. елекційного сеймику, який обрав серед місцевої шляхти і подав королю 4 кандидатури для номінації на посаду підкоморія Чернігівського і Новгород-Сіверського князівства¹³. Така поступка стала наслідком проштовхування королем на цю посаду королівського дворянина, генерального економа королевича Владислава Даджибога Керла. Першому привілею, виданому йому на це ж підкоморство 24 березня 1631 р., не передувало обрання на сеймику альтернативних кандидатур¹⁴. Д. Керло був учасником військових дій 1600-1618 рр., але не мав на час призначення ленних володінь на території Чернігово-Сіверщини. Цей факт і використала місцева шляхта для здобуття такої важливої функції для своїх з'їздів, як представлення королю кандидатур на елекційні, згідно з правом, земські уряди.

Поступове еволюційне перетворення шляхетського з'їзду в повноцінний сеймик різко пришвидшилося у зв'язку з міжкоролів'ям (*interregnum*) у кінці квітня 1632 р. після смерті Сигизмунда III. Зауважимо, що для панування династії Вазів у Речі Посполитій характерне використання шляхтою міжкоролів'я для розширення своїх політичних можливостей¹⁵. Особливо цьому сприяла елекція *virilim* – вибір короля з можливою участю всієї шляхти. Як свідчить „распросная речь” у Приказному розряді Московської держави утікача з Новгород-Сіверського шляхтича Яна Заблоцького, ініціатива запрошення послів від Чернігово-Сіверщини ще на останній за життя Сигизмунда III сейм (березень – квітень 1632 р.) належала королевичу Владиславу, який таким чином намагався збільшити число своїх прихильників. Згідно з інформацією Я. Заблоцького, вже після початку сейму до Новгород-Сіверського прибув від королевича посланець, невідомий йому на прізвище татарин, з листом, в якому шляхті Новгород-Сіверського повіту пропонувалося обрати двох послів на сейм. Того ж дня (орієнтовно 12 березня) шляхта обрала Станіслава Осінського та Макаровича (ймовірно, Криштофа) і відправила їх на сейм¹⁶. Проте, правдоподібно, вони запрошувалися в ранзі обсерваторів, оскільки ні серед послів конвокаційного сейму, ні серед шляхти – електорів

¹¹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі – AGAD). Metryka Koronna (далі – МК), ks. 165, k. 332-333.

¹² Ibid. Ks. 170, k. 160-161.

¹³ Ibid. Ks. 178, k. 368-368v.

¹⁴ Ibid. K. 264-264v.

¹⁵ *Opaliński E.* Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587-1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie. Warszawa, 1995. S. 251.

¹⁶ Акты Московского государства, изданные Императорской Академией Наук / Под ред. Н.А. Попова. Санкт-Петербург, 1890. Т. 1: Разрядный приказ. Московский стол (1571-1634). С. 349.

Владислава IV – представників Чернігово-Сіверщини немає¹⁷. Опосередковано підтверджує це і подальша практика проведення з'їздів шляхти окремо кожним повітом протягом Смоленської війни 1632-1634 рр.¹⁸

Законодавче встановлення представництва на сеймі від шляхти Чернігівського повіту відбулося на коронаційному сеймі 1633 р. Тоді, за проханням послів Київського воєводства, сейм конституцією „Ordynacya Czerniechowska” надав право чернігівській шляхті обирати двох послів на сейм, а в майбутньому і кандидатів на земські уряди – підкоморія, земських суддю, підсудка та писаря¹⁹. Судячи з матеріалів королівської канцелярії, у роботі сейму взяли участь і представники від чернігівської шляхти, окремі з яких після ухвали згаданої конституції почали трактуватися як послі²⁰.

Оформлення чернігівського сеймику як загального для воєводства було здійснене сеймовою конституцією 1635 р., що запроваджувала на Чернігово-Сіверщині воєводську ординацію. Конституція визначила місце проведення сеймику – Чернігів, представництво – від кожного повіту по два послі на сейм і по одному депутатові на Коронний трибунал у Любліні²¹.

Цікаві дані щодо функціонування чернігівського сеймику подас інструкція для королівської канцелярії, складена на початку правління Владислава IV²². Згідно з нею, відкриття сеймику було прерогативою місцевого воєводи. Канцелярія надсилала до воєводства 63 листи, де повідомляла про час скликання сеймиків і сейму. Їх компонували у два фасцикули (пакети), які відправлялися відповідно чернігівському та новгород-сіверському старостам. У разі їхньої відсутності пакети вручалися підстаростам. Листи поділялися на опечатковані (більш урочисті, повніші за змістом) та відкриті, які могли читатися кожним шляхтичем, але передусім гродськими урядниками і возними, що доставляли їх з гроду адресатам²³. Опечатковані листи скеровувалися канцелярією чернігівському воєводі, який був водночас і старостою, чернігівському каштелянові (що узгоджувалося з логікою розсилання таких листів) та новгород-сіверському старості – кам'янецькому, а пізніше київському каштелянові Олександрові Пісочинському. Приймаючи поширену в польській історіографії тезу про пряму залежність між кількістю листів, надісланих до повіту, землі чи воєводства, і числом шляхти, що брала безпосередню участь у роботі сеймику²⁴, можна визначити орієнтовну кількість шляхтичів – учасників чернігівського сеймику – 60-70 осіб²⁵.

¹⁷ Kaczorowski W. Sejmny konwokacyjny i elekcyjny w okresie bezkrólestwa 1632. Opole, 1986. S. 301-304, 365-366.

¹⁸ Pulaski K. Pierwsze lata publicznego zawodu Adama Kisiela (1627-1635) // Pulaski K. Szkice i poszukiwania historyczne. Kraków, 1887. S. 214-215.

¹⁹ Volumina legum. T. III. S. 381-382.

²⁰ AGAD. MK, ks. 180, k. 145-145v.

²¹ Volumina legum. T. III. S. 410.

²² Kancelaria koronna a Sejm walny. Instructarium / Oprac. W. Krawczuk. Warszawa, 1995. S. 92 (Województwo Czernihowskie).

²³ Plaza S. Sejmiki i zjazdy szlacheckie... S. 33.

²⁴ Ibid. S. 87; Kancelaria koronna a Sejm... S. 9.

²⁵ Для порівняння: до Брацлавського воєводства канцелярія надсилала 82 листи, до Київського – 51 (Kancelaria koronna a Sejm... S. 90-92).

Усього за час від звичайного сейму 1635 р., де була ухвалена воєводська ординація для Чернігово-Сіверщини, до 1648 р. відбулося 12 передсеймових чернігівських сеймиків, на яких шляхта обрала 48 послів на сейми. Вони представлені переважно урядниками земської ієрархії обох повітів. Серед послів від Чернігівщини були такі визначні парламентаристи часу королювання Владислава IV, як Адам Кисіль, Габріель Гулевич та Єжи Понентовський.

З 12 інструкцій чернігівського сеймику своїм послам на сейм сьогодні нам відома лише публікована далі інструкція 1646 р.

Рішення про проведення звичайного сейму 1646 р. у Варшаві було ухвалене на таємній нараді короля з найближчим його оточенням²⁶, що цілком відповідало положенню Артикулів Генрика Валуа²⁷. У зв'язку з цим рішенням король Владислав IV видав 25 липня універсал, за яким сеймики мали відбутися 13 вересня²⁸. Тоді ж король мав підписати листи до сенаторів і шляхти, в т. ч. і Чернігівського воєводства. Позаяк королівські коморники, які доставляли універсали і листи до міст – центрів ґродових староств, долали за день у середньому 20 км²⁹, універсал потрапив до Чернігівського ґроду і там був опублікований (оголошений) орієнтовно в кінці серпня – на початку вересня. Час, що залишався до початку сеймику, цілком відповідав вимогам права: коронні конституції 1550, 1569, 1573, 1595 і 1613 рр. визначали термін від публікації універсалу до початку сеймику в 2-3 тижні³⁰.

На нашу думку, сеймик 1646 р., як і попередні, проходив у костьолі домініканців, колишній кафедральній церкві Бориса і Гліба³¹. Дуже ймовірно, що сеймик 13 вересня відкрив місцевий каштелян Адам Кисіль: чернігівський воєвода Марцін Калиновський, котрий мав би це зробити, бував у Чернігові дуже рідко. Доречно зазначити, що він, сподіваючись отримати булаву польного коронного гетьмана, намагався всіляко приховати своє незадоволення військовими планами короля, через що був відсутній навіть на сеймі³². Тож, з огляду на це, він міг бути відсутній і на зазначеному сеймику. На користь такого припущення свідчить і те, що подана кандидатура на маршалка сеймику (прерогатива подання належала сенаторові, який відкривав сеймик; уряд каштеляна, нагадуємо, був сенаторським) була цілковитою креатурою А. Киселя – маршалком став його близький родич, чернігівський земський підсудок Якуб Война Оранський. Він був обраний маршалком, напевно, більшістю голосів, бо вимога однастайності стала обов'язковою лише в другій

²⁶ Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. Warszawa, 1980. T. 2: 1637-1646. S. 502.

²⁷ Plaza S. Sejmiki i zjazdy szlacheckie... S. 31-32.

²⁸ Kriegseisen W. Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763 roku). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej. Warszawa, 1995. S. 198.

²⁹ Plaza S. Sejmiki i zjazdy szlacheckie... S. 40-41.

³⁰ Ibid. S. 41.

³¹ Wołyniak. Wykaz klasztorów dominikańskich prowincyi Ruskiej. Kraków, 1923. S. 46-47.

³² Czermak W. Plany wojny tureckiej Władysława IV // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-filozoficzny. Seria II. Kraków, 1895. T. VI. S. 233.

половині XVII ст.³³ Маршалкові належала основна роль при складанні інструкції. Допомогали йому визначені сеймиком особи, передовсім послы на сейм; вимагалася при цьому присутність сенаторів – воєводи і каштеляна. Цілком можливо, що остаточне допрацювання інструкції відбувалося вже після завершення сеймику, який тривав лише один день.

Публікований текст інструкції є копією з оригіналу, зробленою, очевидно, одним з працівників королівської канцелярії. Вона зберігається в Головному архіві давніх актів у Варшаві³⁴. У літературі, присвяченій парламентаризму в Речі Посполитій, цей документ не використовувався³⁵. Інструкція написана польською мовою з вкрапленням латинських слів і словосполучень. Інструкція чітко структурована, має 21 пункт. Вона подає рекомендації послам зайняти певну позицію на сеймі щодо легаційних (оголошених на сеймику королівським легатом питань, пропонуванних для розгляду на сеймі) та нелегаційних питань. Велику увагу, як завжди, приділено зовнішній політиці (війна з Османською імперією, стосунки з Московією), обороноздатності, стану скарбу, релігійному питанню. Пункти 18-21 становлять собою „петиції”, тобто прохання нагородження королем окремих заслужених представників шляхетського „народу” (наявність серед них руського воєводи Яреми Вишневецького, напевно, свідчить про присутність на сеймику його прихильників).

У всьому тексті інструкції відчувається „керівна рука” досвідченого політика Адама Киселя. Пункти інструкції вміло поєднують проблеми загальнодержавного і регіонального характеру. Зміст інструкції є виразно релігійним, тобто прокоролівським. Навіть у питанні ймовірної війни проти Османської імперії, що викликало масове обурення магнатерії і шляхти, інструкція пропонувала послам залишити для Владислава IV можливість за певних обставин таку війну розпочати (пункт 3 інструкції). Ще в одному, вельми неоднозначно оцінюваному шляхтою, питанні – про запис королеві Людовіці Марії певних староств і сум – чернігівська шляхта вирішила підтримати короля. Значна частина інструкції присвячена стосункам з Московською державою, що пояснюється, по-перше, сусідством з нею, а по-друге, участю в польсько-московській комісії для лімітації кордону таких впливових учасників сеймику, як А. Кисіль, С. Пянчинський, Я. Пянчинський. Інструкція містить лаконічну програму реформи утримання кварцяного війська, перед яким скарб мав постійну заборгованість. А. Киселю та його прихильникам вдалося включити до інструкції пункт на захист „грецької релігії”, незважаючи на досить сильні позиції католицької шляхти на Чернігівщині. У ракурсі діяльності цієї ж групи політиків треба розглядати і вимогу інструкції від послів узгоджувати у низці питань свою позицію з послами від Волинського воєводства (пункти 8, 13). Певної інтервенції А. Киселя чи його „приятелів” варто шукати також у пункті 10 інструкції, який заборонив

---

³³ *Pawiński A.* Rządy sejmikowe w Polsce 1572-1795 na tle stosunków kujawskich. Warszawa, 1978. S. 78.

³⁴ AGAD. Zbiory z Biblioteki Narodowej, rkps. 8.

³⁵ За винятком: *Dzięgielewski J.* Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV. Warszawa, 1992.

роз'єднання посад чернігівського старости і воєводи. Цей пункт, спрямований проти планів чернігівського воєводи Марціна Калиновського поступитись староством свосму синові Самуелеві, мав відтінок образи А. Киселя за те, що на сеймі 1635 р. король надав посаду воєводи не йому, а саме М. Калиновському³⁶.

Звичайний сейм 1646 р. відбувся 25 жовтня – 8 грудня у Варшаві. Опубліковані конституції цього сейму не дають підстав стверджувати про значний відсоток реалізації послами вимог інструкції чернігівського сеймику. Однак, якщо взяти до уваги й ухвали наступного, 1647 р., сейму (що закономірно, оскільки цей сейм призначався для вирішення питань, які за браком часу на сеймі 1646 р. не розглядалися³⁷), то можна говорити про спроможність парламентарів з Чернігівського воєводства досягати своїх цілей (детальніше про це див. у наших примітках до інструкції).

Інструкція публікується з дотриманням правил, вироблених польськими археографами³⁸. Поряд з цим, нам видавалося слушним уникнути певної модернізації, характерної для цих правил. Зокрема, у публікації „x” не передавалося як „ks”, „i” – як „j”, „q” – як „kw” і т. п. Пропущені та скорочені літери бралися в ламані дужки. Збережені і характерні для того часу скорочення: mściom – mościom, mść – mość, m., mci, mśi – mości, mściwe – miłościwe, młciwym – miłościwym, mścy – miłościwy, msca – miesiąca, i.k.m. – jego królewska miłość, i.m. – jej miłości, i.m. – jego mości, kr. – królewskiej, xcu – xiążęciu, ś. – świętej, Rzplta – Rzeczpospolita.

1646 р., вересня 13. Чернігів. –

Інструкція шляхти Чернігівського воєводства послам на сейм: Янові Писочинському, Янові Пянчинському, Єжи Якубові Келчовському, Єжи Понентовському

Instructia na sejm walny warszawski¹ dana ich msciom panom Janowi Piaseczyńskiemu, staroście nowogrodzkiemu², Janowi Piączyńskiemu, podczaszemu nowogrodzkiemu³, Jerzemu Jakubowi Kielczowskiemu, łowczemu czernihowskiemu⁴, Jerzemu z Ponentowa Ponętowskiemu⁵, posłom województwa czernihowskiego zgodnie obranym w Czernihowie na sejmiku roku 1646 msca septe[m]bra dnia 13.

Przy oddaniu wiernego poddaństwa naszego młsciwe długo fortunnego panowania i za złożenie wczesne sejmu tego dla opatrzenia całości ojczyzny naszej pokornie podziękować.

1. W podziwieniu, to iest u wszystkiej Rzeczypospolitej pokojem od Pana Boga obdarzonej, że nie wiedzieć z iakiej occasiej powstał armorum strepitus i wojny Tureckiej⁶ bando, że tedy od sejmu do sejmu ich msi panowie residenti communicunt z i.k.m., panem naszym młciwym, in administrandam Republica sejm ten najśluśnieij

³⁶ Radziwill A.S. Pamiętnik... T. 1. S. 432; Sysyn F.E. Between Poland and Ukraine. The dilemma of Adam Kysil, 1600-1653. Cambridge, 1985. P. 77.

³⁷ Czermak W. Plany wojny tureckiej... S. 228.

³⁸ Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku. Wrocław, 1953.

ma być zaczęty ab exigentis rationibus senatus consultorum niech się pokaże z iakiej occazyiej i przez kogo inscia Republicam⁷ przyszło ad eius modi motus i aby takowe nie napadał i paroxizmy na Rzpltą a bez consensu iej nie tylko nowe wojska nie były zaciągane⁸, ale wojsko quarciane⁹ i wojsko Zaporozkie¹⁰ aby nigdzie nie były obracane omni meliori modo obwarować.

2. Dla zatrzymania¹¹ pokoiu, ogłoszeniem terażniejszych zaciągów poruszonego, aby poseł był do Porty wyprawiony, pokój stwierdzając, i ten aparat na repress Ordze non in lusionem pactorum declarując im i aby Tatarowie tak uskromnieni byli skutecznie, iako od nas Kozacy¹², requirując.

3. Jeżeli poselstwo nie zatrzyma pokoiu, a miał by Cesarz Turecki¹³ nam denunciare hostilitatem, pieniądze gotowe na żołnierza powiatowego¹⁴ mieć chcemy i na obranie poborce¹⁵ i rotmistrzów¹⁶ sejmik relacyjny¹⁷ po sejmie we cztery niedziele || naznaczamy, chcąc (praemissa[m] renovatione juramentów¹⁸ od wojtów¹⁹ i atamanów²⁰) podymne²¹ wydawać ze wszystkich osad i włości, a w przypowiedzeniu służby, naznaczenia żołdu i porządków do generała województw naszych ukraińnych i zgody ich na sejmie terażniejszym stossować się.

4. Na oprawę królowej i.m. paniej naszej młciwej²², która iure debetur, nie tylko za efectów wiernych poddańskich naszych panowie posłowie naszy pozwolić mają.

5. Dług quarcianemu wojsku²³, poniważ currit podatek ex euctis et inuectis²⁴ pro supplemento do quarty, skąd urosł, mają od ie[go] mści pana podskarbiego²⁵ panowie posłowie nasi pilne exquisitas odebrać rationes i przynieść nam rem difinitam, iak wiele ten podatek, czym, ponieważ i tu na pograniczu moskiewskim niemały baczmy prowent z tego i gdzie się to przez te dwie lecie obracowało. A co by nie dostawało do zapłaty wojsku, na dodatek zgodzić z innemi województwy. A iż ie[go] mść pan krakowski²⁶ nasz mści pan i brat, iako wódz nawyszczy, powagą swoją zatrzymywa wojsko quarciane bez płacy będące, za to in amplissima forma publico nomine, iako i za trudy i odwagi ie[go] mci przeszłej podjęte, podziękować zlecamy panom posłom naszym.

6. Z Moskwą w najbliższym będąc sąsiedztwie nie wiemy quo fato res protrahitur i pactom poprzysiężonym nie dzieję się dosyć w oddaniu horodiszcz im naznaczonych, obawiać się trzeba, żebyśmy w desperatię i zniesienia się z Turkami i Tatarami nie opędzili, a na siebie mallem, oraz wojny tureckiej recydywy wojny moskiewskiej nie obalili, instabunt, tedy panowie posłowie nasi aby tandem te horodyszcz²⁷ Moskwie oddane były per constitutionem i przez comissarzów z sejmu naznaczonych, a posłowie wielej aby odprawieni byli do stolice z dokończeniem tej przerzeczonej przyiazni, ażeby tymże ich mściom panom posłom włożoni w instructię do cara, żeby poddani naszy nie były przymowani zagranice do państwa Moskiewskiego, bo alias tam wszytkie przenosić się będą noue colonie nasze²⁸. ||

7. Wielkiemu Xięstwu Litewskiemu ich mściom panom braciej naszym nagroda za Trubeck słusznie ma być uczyniona i potomkom pana Trubeckiego²⁹, tudziesz zakonnikom „czerncom” trubeckim, którym fundatia, za własne ich pieniądze nabyta, odeszła w moskiewską stronę³⁰, także wszytkim inszym, których dobra in vim commutationis za Hadziacz i włości w polach od Putywła rozszerzone odeszli, mianowicie potomstwa ś[więtej] p[amięci] niebożczyka ie[go] mści pana kiiowskiego³¹, także ie[go] mści panu sędziemu nowogrodzkiemu³² i inszym obywatelom³³ województwa naszego.

8. W punctie gratitudines woiewództwa naszego posłowie z woiewództwem wołyńskim zgadzać się mają, a w punctie o xiężnie iej mści nejburskiej³⁴ i xcu ie[go] mści de Croy³⁵ ze wszystkimi woiewództwy, także względem deputatów po sejmie do sądenia skarbowych spraw „i remissy”³⁶ isz za zgodą „wszystkich” izby poselskiej.

9. Hiberna practycata³⁷, ieżeliby i teraz za resistentią ich mściów panów braciej naszych wielkopolskich przyść do skutku nie miały³⁸, tedy, aby paenas stipendiarios Reipublicae dominium a paenas Rempublicam seruitus nie zostawały, te cztery puncta podaiemy. Pierwszy, iż się żołnierz zawsze ex eusne i wyciąganie stacij dla żołdu zatrzymanego, tedy do quarty eucta z inductą semper currentis aby przyłożona była i porachowawszy quotam quantum liquidam tych dwóch podatków ordinować na to, aby nigdzie nie obracaiąc się prosto do pisarzów polnych³⁹ te summy na wojsko quarciane odwożone były, a żołnierz żeby według dawnej constitutiej⁴⁰ żył z żołdu swego. Drugi punct in casu borgowej służby⁴¹, aby pro libitu nie poczynał sobie żołnierz na stanowisku, ale żył ex praescripto legis publicae. Ponieważ dwie czwerci w obozie i w ciągnieniu wojsko trawi, a dwie in hibernis, sancire legem, aby zawsze iedna dzierzawa na stanowisko chorągwi⁴² w Ukrainie, a druga głębiej pro supplemento naznaczone były. A gdy przydzie chorągiew na stanowisko, żeby z onej dzierzawy albo starostwa i z drugiej przydanej dzierzawy także albo starostwa karmowe pieniądze na koń po złotych czterdzieści dane były, to iest po dwudziestu || złotych || na iedne czwierć, a po drugich dwudzieści na drugą czwierc. A żołnierz żeby iuż sub poena perpetuae banitionis rotmistrz albo porucznik⁴³ a chorągiew wszytka sub duplici refusione damnorum najmniej rzeczy brać się nie ważyli inter causas militares na trybunale forum naznaczyć. Trzeci punct żeby nigdy w dobrach dziedzicznych w woiewództwie naszym czernihowskim lennych ziemskich⁴⁴ stanowisk nie czynił sobie żołnierz sub iisdem poenis, tylko w królewsczyźnie a w duchownych dobrach. Czwarty punct, aby wciągnieniu, gdzie iedna chorągiew nocleg odprawi, tam druga iuż mieć noclegu nie ważyła się. Ale absque omni respectu personam w drugiej majątności nocleg ani za ochrone brać upominków ważyła się sub eadem poena perpetuae banitionis na rotmistrza albo porucznika, a na companiej duplici refusione damnorum. Do którego naszego desiderium, aby je[go] mść pan krakowski⁴⁵, nasz miłościwy pan, admouere manum raczył dla niesmiertelnej sprawy swojej, że i w porządku i bez uciążenia Rzpłtej wojsko zachowane będzie za szczęśliwego regimentu je[go] mści, gorąco i pilnie prosimy, gdyż i ś[wie]tej pamięci antecessor je[go] mści je[go] mści pan krakowski⁴⁶ starał się o to s pilnością. A że niebo zachowało to regimentowi⁴⁷ terażniejszego wódza, pewniśmy tego, że też uznamy miłość ku ojczyźnie i swobodom naszym i gdy te cztery sposoby staną na tym sejmie dobrego porządku, stanie to za hiberna, na które ich mść panowie bracia nasi wielkopolscy nie pozwalali. Jakoż per quam regulam w naszych ukraiennych woiewództwach stanowiska na chorągiew i chleb per eandem regulam do każdego stanowiska w Ukrainie starostów na supplement karmowych pieniędzy może być naznaczony, gdyż in aequale Republica commune et aequale onus być musi.

10. Woiewództwo czernihowskie⁴⁸, w ordinatii wespół z starostwem perpetuis temporibus złączone⁴⁹, aby nigdy nie było odłączone⁵⁰, aby na tym pogranicznym woiewództwie mieli zawsze residentie swoje woiewodowie constitutią || zreassumo ||

reassumować⁵¹. Także chorągwie szlachty łanowej na rycerskiej fundowane przy starostwach, aby podług constitutiej warunku smoleńskie[go]⁵² w swym porządku zostawali propter seruitium i ktobykolwiek miał dobra takie upraszać inszym prawem a tracić to servitium, na takowych poenas w tejże constitutiej i warunku smoleńskie[go] i zamków od Moskwy recuperowanych reassumować. A ci łanowi na rycerskiej posadzeni, aby te swoje powinności wykonywali i iurisdictioniej tych zamków, do których są ordinowane, podlegali.

11. Urzędy, sądy grodzkie, ziemskie, podkomorskie woiewództwu czernihowskiemu ordynacją nadane⁵³ i do Statutu wołyńskiego a trybunału lubelskiego są przyłączone wiecznemi czasy, aby tedy woiewództwa tego obywatelów dobra iuż ziemskie exequitiej ziemskiej polegały i w żadną dispositią nie były przywodzone ani zadwornym euocationi podlegały, constitutią warować⁵⁴.

12. Trybunału prolongatia odległym woiewództwom naszym kiiowskiemu, braclawskiemu i czernihowskiemu wielką incommoditatem przyniosła, która iż iuż expiruje na dalszą prorogatię nie pozwalać⁵⁵, ażeby czasy byli naznaczone na każde woiewództwo constitutią warować, gdyż za mil sto iachawszy, niedziel mieszkać dziesiątek i czekać sprawy ciężka rzecz na nas odległych.

13. Cerkiew lubelska wzięta violenter dawno miała być restituta braci naszej mściów religiej graeckiej, co że dotychczas effectu[m] nie wzięło⁵⁶, także w sprawie intentowanej je[go] mści ojcu Mohile, metropolicie kiiowskiemu, o nosienie krzyża⁵⁷, aby przy prawach i wolnościach zachować raczył i.k.m., intercedować maiał i wespoł z pany postłami woiewództwa wołyńskie[go]⁵⁸ w tym punctie stawać. W mieście też Kiiowie collegium ruskie pactis conuentis diplomate i constitutiami obwarowana iest⁵⁹. A iż teraz ojcowie jezuiti tamże chcą nowe erigere collegium, mając bliskie pereasławskie i nowogrodzkie in praesidium, praw religiej graeckiej, skąd widome periculum tumultów między studentami i pospolstwem⁶⁰. Tedy temu zabiegaiąc consensum praebere nie chcemy i owszem, aby przywileia na przywileia nie następowały i przy prawach swoich to kiiowskie ll religiej ll graeckiej collegium zachowano było, prosimy i.k.m., pana nasze[go] młciwego i firmiter przytym stając panom postłom naszym zlecamy.

14. Commissia generalna żeby naznaczona była s tego sejmu na rozgraniczenie dóbr między nami, obywatelami, aby każdy miał swoje iuż słuszne ograniczenie według constitutiej woiewództwu braclawskiemu danej⁶¹, nie zwodzając senatorów, naznaczyć przez constitutię tutejszych i.m. panów urzędników, którzy tu in promptu będą każdemu do odprawowania tych commissij i wydawania innotestentiej.

15. Przywileia od je[go] kr. mści niektórym z braci naszej rozdane nie są dotychczas w usu, aby tedy ciż commissarze, którzy będą naznaczeni, te przywileia ad effectu[m] przywiedli i do possessiej donatariuszom podali.

16. Dany iest consens Rzpłtej na collegium ojców jezuitów Nowogródka Siwierskiego⁶² pospołu za approbatią pereasławskiego collegium⁶³, za którym consensum Rzpłtej sejmowym nadane im są dobra od ś[wię]tej pamięci je[go] m. pana kiiowskiego⁶⁴, które, aby w żadną napotym disquitię przywodzone nie byli, constitutią warować⁶⁵. Commissia od nich ma być zaraz naznaczona, aby od wszystkich dóbr szlacheckich słusznie stanelo ograniczenie.

17. Zamek nowogródzki żadnego nie ma praesidium. Prosić je[go] kr. m., aby praesidium iakie naznaczone było, gdyż ten zamek iest furto do wszystkiej Rzpłtej

i znacznie jest ufortificowany przez niebożczyka ś. Pamięci i.m.pana kiiowskiego, tylko ludzi potrzeba⁶⁶.

18. Xiążęcia i.m. pana woiewody ruskie[go]⁶⁷ zasługi w Rzpltej wiadome są każdemu. Prosimy tedy, aby łaską i.k.m. i beneficiis nagrodzone były.

19. Je[go] mśc pan kiiowski⁶⁸ wiek swój wszystkim trawi na usługach ojczyzny in sago et toga do tych czas, iż nie iest wsparty łaską je[go] kr. mści, || prosyć aby odniósł z szcudroblowej ręki je[go] kr. mści praemia virtutis.

20. Krwawe i godne zasługi sławnej pamięci i.m. pana Piaseczyńskiego, kasztelana kiiowskiego, merentur gratitudinem. Prosimy tedy i.k.m. pana nasze[go] młciwe[go], aby potomek iego⁶⁹ cieszył się z krwawych zasług ojca swego.

21. Je[go] mśc pan sędzia ziemski czernihowski⁷⁰ i je[go] m. pan podczaszy nowogródzki⁷¹ za zasługi swoje i koszty podjęte na commissiach moskiewskich⁷², aby nagrodę mieli interceduemy.

Jakub Wojna Oranski, podsedek czernihowski, na ten czas marszałek koła rycerskiego, manu p[ro]p[i]a⁷³.

|| Instructia naszym ich mciom panom posłom służąca.

Archiwum Główne Akt Dawnych, zbiory z Biblioteki Narodowej, rkps. 8. Kopia.

ПРИМІТКИ

¹ Звичайний сейм 1646 р., скликаний 25 липня, відбувся 25 жовтня – 8 грудня у Варшаві за маршалківства тивуна і жмудського земського писаря Яна Миколая Станкевича (*Kriegseisen W. Sejm Rzeczypospolitej...* S. 198). Сейм пройшов під знаком протистояння магнатів і частини шляхти планам турецької війни Владислава IV. Під час засідання сейму посольська ізба проголосила тезу про порушення пактів конвентів, унаслідок чого король мусив 16 листопада видати універсал, за яким жовніри, мобілізовані для ведення війни з Османською імперією, у разі відмови від демобілізації мали бути потрактовані як порушники права. Конституції, ухвалені сеймом, зобов'язували короля розпустити армію, зменшити гвардію до 600 чол., відсторонити іноземців від участі у засіданнях королівської ради (*Ibid.* S. 44; *Konopczyński W. Dzieje Polski Nowożytnej.* Warszawa, 1996. S. 312-313; *Czermak W. Plany wojny tureckiej...* S. 227-241).

² Ян Пісочинський, новгород-сіверський (1643-1679), уланівський староста (1646-1655), королівський ротмістр (1647-1673), королівський покойовий дворянин (1647), посол на сейми 1646, 1667 рр. з Чернігівського і 1661 р. з Волинського воєводства; син київського каштеляна Олександра Пісочинського і Гальшки Рогозинської (детальніше див: *Pulaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołunia i Ukrainy.* Warszawa, 1991. T. 2. S. 146-150; *Кулаковський П.* Земські урядники Чернігово-Сіверщини у 1621-1648 роках // Центральна і Східна Європа в XV-XVIII століттях: питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження Професора Дмитра Похилевича / За ред. Л. Зашкільняка та М. Крикуна. Львів, 1998. С. 122; *Chłapowski K. Starostowie w Małopolsce 1565-1668* // *Spółeczeństwo staropolskie.* Warszawa, 1986. T. IV. S. 147).

³ Ян Пянчинський, новгород-сіверський підчаший (1635-1649), королівський секретар (1635), ніжинський підстароста (1640), королівський ротмістр (1640-1649). Походив з Плоцького воєводства, брав участь у московських експедиціях 1609,

1618 рр. Разом з братом Станіславом прибув на Чернігівщину у 20-х роках. Спочатку вони виступають в актах як осадчі: Ян осадив містечко Носівку, Станіслав – Ніжин. Ян і Станіслав відігравали помітну роль у засіданнях чернігівського сеймику: 21 листопада 1639 р. саме за проханням цього сеймику вони отримали королівську данину на 50 волок над річкою Гуткою (AGAD. МК, ks. 185, k. 209-210). Почергово з братом виступали послами на сейми: Станіслав – у 1638 і 1645 рр. (*Dzięgielewski J. Izba poselska...* S. 175), Ян – у 1646 р. Станіслав займав важливі земські уряди: чернігівського підсудка (1634-1637), судді (1637-1646). Обидва представляли регалістичний табір (*Кулаковський П. Земські уряди...* С. 124, 125). У 1649 р. Ян був обраний ротмістром хоругви крупичпольських козаків, осаджених на ніжинському тракті (AGAD. МК, ks. 191, k. 3-4).

⁴ Єжи Якуб Келчовський, чернігівський ловчий (1646-1648), перед тим летичівський городський писар (1640). Походив з Люблінського воєводства, був одружений з брацлавською шляхтянкою Анною Ободенською (*Boniecki A. Herbarz Polski. Cz. 1: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. Warszawa, 1907. T. 10. S. 24*). Як урядник Єжи Якуб користувався покровительством великого коронного гетьмана, кам'янецького старости Миколая Потоцького (*Dzięgielewski J. Izba poselska...* S. 115). На території Чернігово-Сіверщини Є. Келчовський володів добрами Кузняківщина і Муравейка, де в 1645 р. осадив Миколаїв і Єжиполе (AGAD. МК, ks. 189, k. 225-226). Також йому належала третина маєтку Яковлевичі (*Ibid. K. 224-226*).

⁵ Єжи Понентовський, жовнір, посол на сейми 1643, 1645, 1646 і 1647 рр. Узяв участь у придушенні козацького повстання 1638 р. Як товариш гусарської хоругви подільського воєводи Станіслава Потоцького Єжи входив до складу посольства Войцеха Мясковського до Туреччини в 1640 р. (*Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego do Turcji w 1640 roku / Oprac. A. Przyboś. Warszawa; Kraków, 1985. S. 58, 66, 95, 165*). Того ж року став поручником гусарської хоругви київського каштеляна О. Пісочинського (*Wagilewicz J.D. Pisarze polscy Rusini wraz z dodatkiem pisarze łacińscy Rusini / Do druku przygotował R. Radyszewski. Przemyśl, 1996. S. 248*). Зближення Є. Понентовського після смерті у 1646 р. О. Пісочинського з Я. Вишневецьким визначило його перехід до лав опозиції (*Dzięgielewski J. Ponętowski Jerzy h.Leszczyc // Polski Słownik Biograficzny. Warszawa; Kraków; Wrocław, 1983. T. XXVII. S. 403-404*). На сеймі 1646 р. він виголосив промову, спрямовану проти королівських планів щодо війни з Туреччиною (*Szajnocha K. Dwa lata dziejów naszych 1646, 48. Warszawa, 1900. T. 1. S. 358-359; Czermak W. Plany wojny tureckiej... S. 226-227, 232-234*). Тоді ж Є. Понентовський був обраний до складу комісії, що мала провести розмежування з Московською державою (*Volumina legum... T. IV. S. 45*). Наступного року Єжи як представник руського воєводи Я. Вишневецького брав участь у комісії для несудового вирішення суперечки останнього й О. Конєцпольського стосовно Гадяча (*Dzięgielewski J. Ponętowski Jerzy... S. 404*). З початком повстання Б. Хмельницького шляхта Новгород-Сіверського повіту обрала його полковником набраного ним війська. Перебуваючи на цій посаді, Є. Понентовський безуспішно намагався домовитися з московським сівським воєводою про спільність дій проти козаків (Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Санкт-Петербург, 1865. Т. 2. С. 204-206; *Dzięgielewski J. Ponętowski Jerzy... S. 404*). Загинув Є. Понентовський при облозі Збаража в 1649 р. (*Dzięgielewski J. Ponętowski Jerzy... S. 404*). Є. Понентовський мав земельні володіння на території Новгород-Сіверського повіту. У травні 1642 р. він ще як поручник хоругви О. Пісочинського отримав на ленному праві село пустош Погребки, слобідка Облошки, городище Коренів (*Ibid. МК, ks. 189, k. 402-402v.*). У 1647 р. йому ж віддав добра Юдинів та право на розробку лісів Сигизмунд

Гедловський (Ibid. МК, ks. 190, k. 311v.-312, 312-312v.). На початку наступного року на відступлення від цієї маєтності й права розробки лісів король видав дозвіл (консенс) (Ibid. МК, ks. 189, k. 769-770, 770-771). Відомо також, що Є. Понентовський осадив Кролевець на Подолинських ґрунтах (Ibid. МК, ks. 191, k. 379v.-380v.). Це дозволяє припустити, що ці ґрунти теж належали йому. Є. Понентовський був одружений з Катериною Вишневською, можливо, донькою новгород-сіверського земського судді Адама Вишневського.

⁶ Йдеться про приготування до війни з Османською імперією, приводом до якої було невиконання Туреччиною одного з пунктів договору 1634 р. про виселення з Буджака татар (*Konopczyński W. Dzieje Polski...* S. 311). Ідея війни з Портою у короля Владислава виникала ще у 1630-х роках, але реальний план оформився в середині 1640-х. Певну роль у цьому відіграв шлюб короля з Людовікою Марією Гонзагою, в жилах якої текла кров Палеологів – останніх візантійських імператорів (*Korzon T. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Epoka przedrozbiorowa. Kraków, 1922. T. 2. S. 290; Wisner H. Władysław IV Waza. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1995. S. 100*). Польський король спробував створити європейську антитурецьку коаліцію у складі папської курії, Габсбургів, італійських держав, Москви, дунайських князівств, Франції. Ймовірні члени коаліції ставилися до ідеї Владислава IV скептично або з суттєвими застереженнями. Незначну фінансову допомогу і то вже в 1647 р. надали лише Венеція, Флоренція та римський папа (*Konopczyński W. Dzieje Polski...* S. 308, 313; *Wisner H. Władysław IV...* S. 101). Основну суму коштів (660 тис. злотих) на ведення війни Владислав IV позичив у своєї дружини Людовіки Марії (Ibid. S. 108). Проти плану війни, який офіційно був оголошений 9 травня 1646 р. і почав реалізовуватися польським королем, активно виступили магнати (Якуб Собеський, Ярема Вишневецький, Станіслав Любомірський та ін.) і шляхта, які звинуватили Владислава IV у порушенні своїх *pacta conventa*. Він вимушений був скликати сейм, де ідея війни не знайшла підтримки у сенаторів та земських послів (*Konopczyński W. Dzieje Polski...* S. 312-313; *Wisner H. Władysław IV...* S. 108; *Korzon T. Dzieje wojen...* T. 2. S. 291; детальніше про це див: *Szajnocha K. Dwa lata...* S. 259-324; *Czermak W. Planu wojny tureckiej...* S. 222-241).

⁷ У тексті *m* перекреслено.

⁸ Приповідні листи на вербування (*zasiąg*) жовнірів король почав видавати весною 1646 р. У зв'язку з тим, що коронний канцлер Єжи Оссолінський та литовський канцлер Альбрехт Станіслав Радзивілл відмовилися такі листи засвідчити державними печатками, Владислав IV змушений був опечаткувати їх своєю покойовою печаткою, яка для документів державного значення не мала юридичної сили (*Radziwiłł A.S. Pamiętnik...* T. 2. S. 494; *Wisner H. Władysław IV...* S. 105). На думку Віктора Чермака, приповідні листи передавали вербування понад 42 тис. жовнірів (*Czermak W. Planu wojny...* S. 156-157; *Majewski W. Planu wojny tureckiej a rzekome przymierze kozacko-tatarskie z 1645 r. // Przegląd Historyczny. 1973. Z. 2. S. 267*). Інструкції сеймиків вимагали розпустити на вербовані війська. Сейм 1646 р. ухвалив конституцію „*O zaciągu nowego wojska i rozpuszczeniu jego w Koronie i w Wielkim księstwie Litewskim*” (*Volumina legum...* T. IV. S. 83-85), яка зреалізовувала вимоги сеймиків і обмежувала чисельність королівської гвардії до 1600 чол. (*Nagielski M. Gwardia przyboczna Władysława IV (1632-1648) // Studia i Materiały do Historii Wojskowości. Warszawa, 1984. T. XXVII. S. 113-145*). З чернігівських послів особливо активно відстоював необхідність ухвали такої конституції Єжи Понентовський (*Dzięgielewski J. Ponętowski Jerzy...* S. 404).

⁹ Кварцяне військо було засноване рішенням пйотрковського сейму 1563 р. про створення скарбу в Раві, який формувався з 1/4, пізніше 1/5 частини прибутків з королівщин для утримання постійних військових загонів т. зв. поточної оборони. Ці

загони розташовувалися на Поділлі і в українських воєводствах, забезпечували оборону від татарських нападів, складалися з 4-6 тис. осіб. Кварцяне військо становило собою переважно легку кавалерію, підпорядковувалося коронному польному гетьманові (Encyklopedja wojskowa / Pod red. O. Laskowskiego. Warszawa, 1934. T. IV. S. 693-694). У часи королювання Владислава IV кварцяне військо складалося початково з 6 тис. (*Filipczak-Kocur A. Skarb koronny za Władysława IV. Opole, 1990. S. 57*), а після 1638 р. – з 4,5 тис. жовнірів; 3 тис. з яких перебували в польових умовах, 700 – у Кодаку, 800 – при королівських комісарах для козаків (Ibid. S. 66).

¹⁰ Військо Запорозьке, реєстр якого, згідно з „Ординацією” 1638 р., обмежувався 6 тис. (*Serczyk W. Na dalekiej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny do 1648 roku. Kraków, 1984. S. 340-341; Грушевський М. Історія України-Руси. Київ, 1995. Т. VIII. С. 286-289*), мало взяти активну участь у планованій королем турецькій війні: одну частину козаків планувалося разом з основним польським військом скерувати на Очаків і Білгород, іншу – відправити на чайках у Чорне море (*Szajnoch K. Dwa lata... Т. 1. S. 182-183*). Ініціатива застосувати козацькі контингенти у Північному Причорномор’ї виходила від венеціанського посла й активно підтримувалася потенційним союзником Речі Посполитої – Московською державою (*Флоря Б.М. Запорозьке козацтво і плани турецької війни Владислава IV (політика верхів і суспільна свідомість низів) // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність: Міжвід. зб. наук. пр. Київ, 1992. Вип. 1. С. 82, 83*). У зв’язку з цим король 20 квітня 1646 р. прийняв делегацію від козаків на чолі з осавулами Іваном Барабашем та Ілляшем Караїмовичем. З боку короля за участь козаків у війні були обіцяні надання автономії на територію південніше Білої Церкви, збільшення реєстру вдвічі, забезпечення коштами для будівництва чайок. Козаки взамін обіцяли виставити для війни 60 чайок і 50 або 100 тис. шабель, тобто піхоту (*Грушевський М. Історія України-Руси. Т. VIII. Ч. 2. С. 142-145; Korzon T. Dzieje wojen... Т. 2. S. 324; Konopczyński W. Dzieje Polski... S. 311; Wisner H. Władysław IV... S. 104-105*). Козаки, ймовірно, отримали 18 тис. злотих на будівництво чайок, але зобов’язувалися приховати цей факт до початку війни (*Historja polityczna Polski / Oprac. O. Halecki, W. Sobieski, J.G. Krajewski, W. Konopczyński. Kraków, 1923. Cz. II: Od r. 1506 do r. 1775. S. 297*). Окремі поступки запорожцям з боку королівської влади мали місце ще зимою 1645/1646 рр., зокрема дозволялися зосередження козаків на Запорозжжі та їхні локальні сухопутні напади на Крим (*Флоря Б.М. Запорозьке козацтво... С. 85, 86*). Уже після сейму 1646 р., у червні 1647 р., переговори короля з козаками були продовжені коронним канцлером Є. Оссолінським під час його подорожі до Багурина і Конотопа (Там само. С. 98-99).

¹¹ Йдеться про мирний договір між Річчю Посполитою та Османською імперією, укладений у 1640 р. під час посольства до Стамбула великого посла львівського підкоморія Войцеха Мясковського (*Wielka legacja... S. 24-25, 187-192*). Рішення про відправлення чергового посла до Порти на сеймі ухвалене не було.

¹² Конституція сейму 1638 р. під назвою „Ordynacja wojska zaporoskiego regestrowego w służbie Rzeczypospolitej będącego” (*Volumina legum... Т. III. S. 440*) сильно обмежила права і привілеї козацького реєстру (детальніше див.: *Грушевський М. Історія України-Руси. Т. VIII. Ч. 1. С. 288-289; Голубуцький В. Запорозьке козацтво. Київ, 1994. С. 346-347; Korzon T. Dzieje wojen... Т. 2. S. 322-323*).

¹³ Ібрагім – турецький султан з 9 лютого 1640 р. до 8 серпня 1648 р.

¹⁴ Створення восводських підрозділів „повітового жовніра” було альтернативою вербуванню найманих вітчизняних та іноземних військових підрозділів. Вони створювалися за рахунок певної частини лоборових грошей. Перша спроба оформлення таких підрозділів датується 1589 р., однак вона залишилася

нереалізованою. Юридично засади створення підрозділів „повітового жовніра” визначалися конституцією 1619 р. (*Volumina legum...* Т. III. S. 349). Протягом першої половини XVII ст. рішення, що санкціонували утворення хоругв „повітового жовніра”, ухвалювалися також на сеймах 1635 і 1648 рр. Загальна кількість „повітового жовніра” визначалася сеймиком і залежала від величини ланового чи подимного податку. Служба в таких хоругвах звичайно тривала один квартал. Повітові хоругви (гусарські й драгунські) були дорогими і малоефективними (*Pawiński A. Rządu sejmikowe...* S. 378-382).

¹⁵ Поборці – збирачі податків. Початково вони обиралися на сеймах, з 1613 р. – на сеймиках* з числа осілих шляхтичів (*Rutkowski J. Historia gospodarcza Polski* (до 1864 г.). Warszawa, 1953. S. 170; *Вінниченко О.* Позиція шляхти Руського воєводства щодо соціально-економічного та політичного стану Речі Посполитої в другій чверті XVII ст. (За матеріалами інструкції вишенського сеймика послам на сейми 1632-1647 років) // *Україна модерна.* Львів, 1999. Ч. 2-3. С. 18). З 1629 р. обрання на сеймиках отримало юридичну силу (*Volumina legum...* Т. III. S. 663). Тому в сеймових універсалах залишалися „віконця” для імені та прізвища поборців, що заповнювалися після їх обрання на реляційних сеймиках (*Pawiński A. Rządu sejmikowe...* S. 239). Після обрання вони у присутності прибулої на сеймик шляхти складали присягу. Сеймкові лявди (постанови) визначали термін чинності функцій поборці. Він переважно обмежувався одним – двома тижнями (*Ibid.* S. 245). Саме поборця оголошував універсал про збір податків. Його засвідчені копії розсилалися до населених пунктів воєводства, вписувалися до городських книг, прибирався до дверей костьолів, вивішувалися в інших громадських місцях, виголошувалися під час проведення ярмарків і торгів (*Ibid.* S. 239). Поборця збирав податок на основі тарифу, що укладався з врахуванням податкових декларацій або присяг посадових осіб – війтів та отаманів. Зібравши податкові, поборця видавав квит (*Вінниченко О.* Позиція шляхти... С. 18). По завершенні терміну збору податків поборця укладав список недоїмок, видавав його до городського уряду для екзекуції (примусового вилучення), зібрані гроші передавав шафарям (розпорядникам податкових грошей) або за сеймиковим рішенням виплачував (*Pawiński A. Rządu sejmikowe...* S. 247). Про збір податків, ухвалених сеймиком, поборці мали звітувати перед цим шляхетським зібранням (*Вінниченко О.* Позиція шляхти... С. 18). У 1635 р., коли реляційний сеймик Чернігівського воєводства, згідно з рішенням сейму, ухвалив рішення про збір подимного „на повітового жовніра” для підтримки Пруської війни (підготовки до ведення бойових дій з шведами), поборцею був обраний чернігівський війський Криштоф Зубрицький (Зембожицький) (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінський), оп. 5, спр. II 4064, арк. 113).

¹⁶ Ротмістри очолювали хоругви „повітового жовніра”. За рішенням сейму 1619 р., вони призналися королем з числа двох або трьох претендентів, поданих або послами, або сеймиком воєводства. З 40-х років XVII ст., як це і видно з інструкції, ротмістри почали обиратися реляційними сеймиками. Якщо їх сеймик обирав декілька, то один з них вважався першим ротмістром – полковником. Ротмістр мусив бути осілим, тобто мати земельну власність на території даного воєводства. Шляхта також брала до уваги при обранні ротмістрів їхній майновий стан, оскільки вони часто вербували жовнірів на власні кошти і лише пізніше від сеймику отримували компенсацію. Ротмістр мав у хоругві власний загін (почет – з близько 12 коней). Після сформування хоругви він представляв її на попис (занесення до реєстрових списків) (*Pawiński A. Rządu sejmikowe...* S. 379-380, 382, 384).

¹⁷ Реляційний сеймик відбувався після закінчення сейму для заслухання звітів послів і обговорення сеймових конституцій, зокрема тих, що стосувалися збору податків. Ці сеймики скликалися з 1591 р. воєводами, городовими старостами або

їхніми заступниками за посередництвом возних. Термін скликання реляційних сеймиків визначався ухвалою сейму і затверджувався королівським універсалом. В інструкції чернігівська шляхта вимагала, щоб був витриманий термін скликання реляційного сеймика, визначений Третім Литовським статутом 1588 р., – через 4 тижні після закінчення сейму (*Kriegseisen W. Sejmiki Rzeczypospolitej...* S. 39).

¹⁸ Юрамент – присяга. Присяга була двох видів: для простого люду – тілесна з колінопреклонінням, для шляхти – з прикладенням руки до грудей (Словарь древнего русского языка Северо-западного края и Царства Польского / Сост. Н. Горбачевский. Вильна, 1874. С. 174). Оскільки війти та отамани були як шляхтичами, так і не шляхтичами, то вони виконували залежно від цього відповідну присягу.

¹⁹ Війт (*advocatus*) у період виникнення міста виступав як осадчий і представляв фактично єдину в ньому владу. З часом війти були підпорядковані заможній шляхті чи магнатам, а ще пізніше потрапили в залежність від міської ради і бурмістрів. Зазвичай їх обирали на один рік із середовища лавників, міських писарів чи підписків. Війт очолював міське судочинство, судив цивільні та кримінальні справи. Судові сесії відбувалися раз на тиждень, а в надзвичайних випадках скликалися негайно (*Góralski Z. Urzędy i godności w dawnej Polsce. Warszawa, 1998. S. 240-241*). Однак роль війти в цих судах була суто формальною: він оголошував рішення, ухвалені присяжними. Війти поділялися на дідичних та іменованих. На війтівство визначалися певні ґрунти. Війт отримував „шостий ґріш” з чиншів і „третій ґріш” із судових штрафів міщан, мав спеціальні прибутки з млинів, склепів, ставів. Це зробило уряд привабливим для шляхти і вона добилася ухвали конституцій 1607 і 1620 рр., що передбачали надання війтівств майже виключно шляхтичам за військові заслуги (*Грушевський М. Історія України-Руси. Київ, 1994. Т. V. С. 345*). Війти також стояли на чолі сільських громад, що користувалися німецьким чи польським правом (Там само. С. 372-373).

²⁰ Отамани керували сільськими громадами. Ці посади мали виборний характер. Часто отамани виконували функції осадчих; інколи могли мати заступників – десятників. Отамани здійснювали нагляд за порядком у громаді та судочинством (*Грушевський М. Історія України-Руси. Т. V. С. 367-368*).

²¹ Подимне – податок, запроваджений у 1629 р. замість ланового податку в селах і шосу в містах. Причиною цієї заміни стала необхідність фінансового забезпечення війни зі шведами, особливо після поразки під Гужним (*Filipczak-Kocur A. Skarb koronny... S. 16-17*). Одиницею оподаткування виступав дим (будинок). Подимне диференціювалося залежно від величини цих будинків. Воно давало на 60% більше надходжень до скарбу, ніж поборовий податок, і було значно простішим з погляду визначення його розміру (*Rutkowski J. Historia gospodarcza... S. 169; Крижун М.Г. Подимні реєстри XVII ст. як джерело // Третя Республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція: Спеціальні історичні дисципліни. Київ, 1968. С. 69-77*). Сейм 1646 р. ухвалив подвійне подимне: перше збиралося за рішенням сейму, друге, як і вимагалося в інструкції, – за рішенням сеймику (*Filipczak-Kocur A. Skarb koronny... S. 105*). Сума цього подвійного подимного, зібраного з Чернігівського воеводства, склала близько 6 тис. злотих (*Ibid. S. 129*).

²² Питання оправи (запису чоловіком дружині частини свого майна) королеві Людовіки Марії розглядалося під кінець сейму 1646 р. – 7 грудня (*Radziwiłł A.S. Pamiętnik... Т. II. S. 550-551*). З великими труднощами була ухвалена конституція, що передбачала запис королеві цілого ряду маєностей в Короні та Великому князівстві Литовському, 2 тис. червоних злотих з краківських жуп. Людовіка Марія мала отримувати з цих маєностей прибутки доти, доки була б королевою і мешкала на території Речі Посполитої (*Volumina legum... Т. IV. S. 46*).

²³ Питання боргу кварцяному війську (див. прим. 7) у 40-х роках XVII ст. постійно ставилося шляхтою у сеймикових інструкціях. Кошти на утримання цього війська, включаючи платню для реєстрових козаків, визначалися комісією скарбу в 1638 р. як 744 647 злотих річно. Така сума вимагала, крім використання традиційних джерел скарбу, збору подвійного подимного, на що шляхта давала згоду дуже неохоче. У зв'язку з цим борг постійно зростав. За 1642 р. (не враховуючи плати козакам) він склав 938 664 злотих. При сплаті коштів війську комісією у Львові 1 вересня 1645 р. борг склав 837 872 злотих. Менш ніж через рік, під час чергової виплати у Львові (кінець липня 1646 р.), сума боргу дорівнювала 1 100 тис. злотих, але оскільки шляхта погодилася на подвійне подимне (друге – на розгляд сеймиків), то його вдалося до початку сейму скоротити на 875 037 злотих (*Filipczak-Kocur A. Skarb koronny... S. 71-74*).

²⁴ Евекта – мито від експортованих товарів. Уперше ухвалене 1629 р. Шляхта постійно скаржилася на низькі прибутки від нього, що призвело до запровадження у 1643 р. нового мита – інвекти, яким оподатковувалися товари, котрі імпортувалися до Речі Посполитої. Разом ці мита приносили прибуток 50 тис. злотих за рік. Сума незначна, але оскільки інвекта спричинила подорожчання імпортованих товарів, то у шляхти виникало враження, що прибутки скарбу від неї мали бути значно більшими (*Filipczak-Kocur A. Skarb koronny... S. 18*), звідси її вимога представлення від коронного підскарб'я детального звіту за два останні роки.

²⁵ Посада підскарб'я виникла в XIV ст. До 1366 р. підскарб'їй належав до урядників королівського двору; далі посада набула загальнодержавного значення (*Urządnicy centralni i nadworni Polski XIV-XVIII wieku. Spisy. Kórnik, 1992. S. 119*). До обов'язків підскарб'я, визначених статутом короля Александра в 1504 р., належали: догляд за державною скарбницею, керівництво фінансами та монетним двором (*Góralski Z. Urzędy i godności... S. 99*). Протягом 1632-1650 рр. підскарбієм був Ян Миколай Данилович (*Urządnicy centralni... S. 125*). Я.М. Данилович умів знаходити компромісні рішення, що враховували інтереси шляхти, хоч і до нього висувалося немало претензій. Зокрема, шляхта обурювалася тим, що він вчасно не з'являвся на сейм. Це обурення мало необґрунтований характер, оскільки фінансові питання, зазвичай, обговорювалися на завершальній стадії сеймових засідань (*Filipczak-Kocur A. Skarb koronny... S. 13-14*).

²⁶ Миколай Потоцький, польний гетьман (1636-1646), краківський каштелян (1646-1651). Шляхта здогадувалася, хоч і не могла, напевно, знати про номінацію 19 жовтня М. Потоцького на посаду великого коронного гетьмана (*Urządnicy centralni... S. 43*). Ця настанова послам потрапила до інструкції, очевидно, не без впливу прихильників М. Потоцького, який тримав одне з трьох староств на Чернігово-Сіверщині – Ніжинське (*Chłapowski K. Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV. Warszawa, 1996. S. 93*); 14 грудня 1643 р. він поступився цим правом своєму синові Якубові (AGAD. МК, кс. 188, к. 47-48). Тісно пов'язаним з польним гетьманом був один з послів – Ян Пянчинський (див. прим. 3).

²⁷ Суперечки стосовно проведення кордону після укладення Поляновського миру 1634 р. розпочалися фактично відразу. Вже 1635 р. до Варшави був відправлений московський посланець Юрій Тепленьов з метою повідомити королю про порушення визначених миром кордонів (*Соловьев С.М. История России с древнейших времен. Т. IX // Соловьев С.М. Сочинения. Москва, 1990. Кн. V. С. 177*). У 1637 р. сторони визначили перелік спірних населених пунктів. Московська сторона пропонувала віддати за Ромну, Жидку, Медвежжя, Липову, Красну, Гадяч, Сарськ, а особливо городища Недригайлів, Городище, Камінне 19 міст (*Godziszewski W. Granica polsko-moskiewska wedle pokoju polanowskiego (wytuczona w latach 1634-1648) // Prace Komisji dla atlasu historycznego Polski. Kraków, 1935. Z. 3. S. 28*). Компромісу вдалося досягти в 1644 р.,

під час посольства до Речі Посполитої князя Олексія Львова, думного дворянина Григорія Пушкіна і дяка Волошенінова. Як компенсацію за поступку Москві Трубчевська Річ Посполита залишала собі два спірні міста Гадяч і Сарськ. Також до Московської держави мали відійти села Крупець, Олешковичі, городища Недригайлів, Городище, Камінне, Охтирське та Ольшанське (*Соловьев С.М. История России...* Т. IX. С. 236-237). Цей компроміс отримав назву "варшавської угоди". Перша спроба реалізації угоди припала на червень 1645 р., коли розпочала роботу польсько-московська комісія. Річ Посполиту в комісії представляли А. Кисіль, С. Пянчинський і Я. Пянчинський. Комісія працювала до кінця жовтня цього року. Король наказав призупинити її діяльність з огляду на небажання Я. Вишневецького поступитися московській стороні Недригайлівом (*Godziszewski W. Granica polsko-moskiewska...* S. 31, 39-40; *Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki (1612-1651). Warszawa, 1933. S. 78-79*). Сейм 1646 р. відреагував на цей пункт інструкції призначенням комісії для розмежування у складі А. Киселя, М. Киселя, С. і Я. Пянчинських. Я. Барановського, Т. Козики та Е. Понентовського (*Volumina legum...* Т. IV. S. 45). Комісія завершила свою роботу в липні 1647 р. (*Godziszewski W. Granica polsko-moskiewska...* S. 46-47; *Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki. S. 80-81*).

²⁸ Переселення козаків і селян у Московську державу особливо активно розпочалося після поразки повстання Дмитра Гуні та Якова Остринина. В лютому 1640 р. послі Речі Посполитої Мацей Стахурський і Кшиштоф Раецький у Москві вимагали видати ініціаторів масового переселення селян і козаків у 1638 р. до Московської держави, де вони заснували слободи біля міст Лівни, Мценськ, Валуйки, Воронеж, Рильськ, Курськ, Путивль, Севськ та ін. (*Соловьев С.М. История России...* Т. IX. С. 184-185; *Darowski A. Zatargi o starostów pogranicznych 1618-1654 // Darowski A. Szkice historyczne. Petersburg, 1897. Ser. III. S. 268*; детальніше див: *Грушевський М. Історія України-Руси. Т. VIII. Ч. 2. С. 55-57, 64-78*; *Юркевич В. Еміграція на Схід і залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького. Київ, 1932. С. 5-6, 11-15, 52-55*). У 1646 р. еміграція до Московської держави посилилася у зв'язку із закликом прикордонних московських воєвод вступати до війська (*Юркевич В. Еміграція на Схід... С. 14*). Як учасник посольства до царя у 1647 р. А. Кисіль стверджував, що від О. Конєцпольського та Я. Вишневецького втекло останнім часом за кордон 1 тис. чоловік, а від них (ймовірно, тут йшлося про самого чернігівського каштеляна та його братів) – близько 500 при загальній кількості 3 тис. підданих (*Darowski A. Zatargi o starostów... S. 277-278*).

²⁹ За варшавською угодою 28 вересня 1644 р. Трубчевськ мав відійти до Москви замість Гадяча (*Godziszewski W. Granica polsko-moskiewska...* S. 35). Це спричинило два конфлікти. Перший – між Короною та Литвою, оскільки представники останньої висловлювали незадоволення тим, що вони мали втрачати територію, а Корона, навпаки, набувати, і тому вимагали компенсації. Другий – особистого характеру – між державцею Трубчевська Юрієм Вігунтом Трубецьким, якого підтримувала смоленська шляхта і який вимагав матеріальної компенсації, та урядом. Уже на сеймі 1645 р. представники посольської ізби апелювали до короля в справі Трубчевська (*Ibid. S. 35*; *Radziwiłł A.S. Pamiętnik... Т. II. S. 417, 435*). 11 червня 1645 р. мала відбутися передача Трубчевська московським представникам, але оршанський маршалок, дід Ю. Трубецького князь Ян Друцький-Соколинський, попри дану королеві обіцянку, цьому перешкодив (*Ibid. S. 36*; *Radziwiłł A.S. Pamiętnik... Т. II. S. 450*). Лише у серпні королю вдалося передати замок у руки представників Москви (*Radziwiłł A.S. Pamiętnik... Т. II. S. 454*). Я. Друцький-Соколинський, донька котрого як дружина Петра Трубецького, батька Юрія, мала записаний на Трубчевську посаг, започаткував справу в Литовському трибуналі проти комісарів, що передали замок, і добився видання на них декрету баніції та присудження собі 600 тис. злотих штрафу

з кожного (Ibid. S. 488-489). Трубчевська справа стала однією з тих, що визначили долю сейму 1645 р., який завершився без прийняття ухвал (*Dzięgielewski J. Izba poselska...* S. 59). На сейм 1646 р. прибув Ю. Трубецький і подав маршалкові сейму скаргу. Сильну підтримку йому надала смоленська шляхта. Для вирішення справи була створена комісія. Один з членів комісії, освенцімський війський Марцін Раціборський, на засіданні сейму 12 листопада доповів, що Трубчевська волость займає завдовжки 20 миль, а завширшки до 18, складається з 370 сіл. Від імені комісії він запропонував: 1) продати Гадяч – об'єкт суперечки між Я. Вишневецьким та О. Конєцпольським за 200 тис. злотих і віддати їх Ю. Трубецькому; 2) маєтності чернігівської шляхти перевести з ленного права на земське за умови сплати тієї ж суми Ю. Трубецькому. Як засіб територіального відшкодування Литві комісія передбачала „переведення на литовське право”, тобто включення до складу Великого князівства Литовського, Чорнобильської маєтності Казимира Льва Сапєги. Проти останньої пропозиції протестували послы Київського воєводства, проти першої – Мазовецького. З огляду на протиріччя в посольській ізбі, трубчевська проблема була віддана на третейський розгляд закону єзуїтів. Цей розгляд теж не задовільнив шляхту. Лише 23 листопада з'явилася прийнятна пропозиція – запропонувати литовській шляхті замість Трубчевська Любеч і Лоїв, на що дав згоду їхній посесор М. Калиновський, а Ю. Трубецькому окремою асекурацією (забезпеченням) затвердити грошову компенсацію (*Radziwiłł A.S. Pamiętnik...* Т. II. S. 507, 509-512, 515-524). Стосовно інкорпорації Лойова і Любеча до Литви була видана окрема конституція (*Volumina legum...* Т. IV. S. 44-45). Ю. Трубецький мав отримати відшкодування – 180 тис. злотих (*Wisner H. Władysław IV...* S. 120). Ця сума повинна була потрапити до рук Ю. Трубецького і його матері протягом двох років. До закінчення сплати Трубецькі щорічно отримували 12 тис. злотих комісійних. Сплата всієї суми завершилася лише у 1673 р., але вже наступникам Ю. Трубецького, оскільки він у 1654 р. виїхав до Московської держави (*Godziszewski W. Granica polsko-moskiewska...* S. 38).

³⁰ Трубчевський монастир існував принаймні з 1625 р., коли від Сигизмунда III отримав привілей на села Комягине, Нечине, Гнїлове (Ibid. S. 38). Ченці цього монастиря, поставлені перед фактом передачі Трубчевська і волості Московській державі, оголосили намір перейти під її владу. Щоб не допустити цього, А. Кисіль подарував їм частину своїх ленних володінь у Чернігівському воєводстві з центром у селі Максаках. Перший запис мав місце у 1642 р. (Універсали Богдана Хмельницького 1648-1657 / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ, 1998. С. 325). 26 вересня 1646 р. Владислав IV підтвердив право ченцям на подаровані А. Киселем землі (*Suzyn F. Between Poland and the Ukraine.* P. 133, 310). Протегуванням і подальшими записами маєтностей з боку А. Киселя на користь вже Максаківського монастиря, очевидно, й обмежилася компенсація колишнім трубчевським ченцям.

³¹ Олександр Пісочинський, київський каштелян (1635-1646), померши на початку 1646 р., залишив після себе сина Яна. За умовами варшавської угоди 1644 р. Пісочинський втратили щонайменше 8 населених пунктів на лівому березі ріки Клевань: Олешковичі, Новосілки, Страчево, Крупцево, Зерново, Новосілок, Ворон, Стариків (*Godziszewski W. Granica polsko-moskiewska...* S. 32). Оскільки всі вони входили до складу Новгород-Сіверського староства (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), спр. III 4145, арк. 41зв.), то вимогу одержати нагороду за маєтності король міг і проігнорувати.

³² Стефан Речинський, новгород-сіверський суддя (1644-1648), втратив унаслідок розмежування 1645 р. щонайменше один населений пункт – Сулешове (*Godziszewski W. Granica polsko-moskiewska...* S. 35; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), спр. II 4064, арк. 30). За рішенням сейму 1646 р., С. Речинський мав отримати як компенсацію за це 6 тис. злотих

(*Volumina legum...* Т. IV. S. 45). Ця сума була виплачена йому дещо із запізненням – у 1652 р. (*Godziszewski W. Granica polsko-moskiewska...* S. 38).

³³ Під іншими обивателями Чернігівського воєводства треба розуміти: белзького скарбника Войцеха Убиша і Петра Хажевського, яким сейм визначив компенсацію по 7 тис. злотих кожному (*Volumina legum...* Т. IV. S. 45). Відомо, що П. Хажевський, як і С. Речинський, отримав гроші в 1652 р. (*Godziszewski W. Granica polsko-moskiewska...* S. 38). Невідомо, натомість, які з їхніх маєтностей відійшли до Московської держави. Також певних матеріальних втрат зазнав Павло Солтик, який на час передачі Трубчевська був його орендарем. Сейм визначив необхідність відрахувати йому певну суму з належних Ю. Трубецькому 180 тис. злотих (*Volumina legum...* Т. IV. S. 44). Скарб розраховувався з племінниками П. Солтика Ремігіаном і Александром аж у 1676 р. (*Godziszewski W. Granica polsko-moskiewska...* S. 38).

³⁴ Анна Катажина Констанція, донька Сигизмунда III, у 1642 р. вийшла заміж за нойбурзького князя Філіпа Вільгельма (*Radziwill A.S. Pamiętnik...* Т. II. S. 298-299). У зв'язку зі шлюбом вона мала отримати від Речі Посполитої посаг у розмірі 243 333 талерів (*Wójcik Z. Jan Kazimierz Waza. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1997. S. 13*). Судячи з даної інструкції, а також аналогічного документа волинського сеймику (Архів ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 319), перед сеймом 1646 р. ця сума ще не була виділена. Ряд сеймиків, зокрема, такий впливовий, як вишньський, у своїх інструкціях послали на сейм не вважали можливим позитивно вирішити це питання і на сеймі 1646 р. (*Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum t. zw. bernardyńskiego we Lwowie / Wyd. K. Liskie, A. Prochazka, W. Hejnosz. Lwów, 1909. Т. XX. S. 495*). Очевидно, сейм не ухвалив якогось рішення у цій справі, оскільки на наступному сеймі 1647 р. канцлер Є. Оссолинський серед питань, пропонуваних до розгляду послам, назвав і справу виділення посагу сестри Владислава IV (*Radziwill A.S. Pamiętnik...* Т. III. S. 16-17).

³⁵ Йдеться про виплату певної компенсації князю Ернестові Людовику де Крой, який доводився племінником останньому ленному володареві Лемборка і Битова Богуслава XIV, котрий звернувся до сейму 1633 р. з проханням затвердити Ернеста Людовика його наступником, вказуючи на борги польських королів перед його предками, поморськими князями (*Radziwill A.S. Pamiętnik...* Т. I. S. 286-287; *Kosztus W. Władztwo Polski nad Łęborkiem i Bytowem. Studium historyczno-prawne. Wrocław, 1954. S. 88-93*). Сейм не задовільнив його прохання. У 1637 р., у зв'язку зі смертю Богуслава XIV, сейм ухвалив конституцію, що передбачила інкорпорацію Лемборка і Битова. Сейм 1641 р. прийняттям ще однієї конституції поширив коронний повітовий устрій на інкорпоровані землі (*Wisner H. Władysław IV...* S. 95-96).

³⁶ Ремісія – передача судом справи іншому суду або вищої інстанції, або більш точної юрисдикції. Якщо така передача відбувалася за бажанням однієї зі сторін, то ремісія виступала як форма апеляції (Словарь древнего актового языка... С. 312).

³⁷ Гіберна – податок, що накладався на королівські та духовні маєтності. Був запроваджений у першій половині XVII ст. Оскільки жовніри могли зимувати лише в згаданих маєтностях, то на їхніх селян покладався обов'язок постачати їх продуктами – т. зв. зимовим хлібом (*Encyklopedja powszechna. Warszawa, 1862. Т. 11. S. 788; Rutkowski J. Historia gospodarcza...* S. 196-197). Такий податок обтяжував постійно лише окремі королівщини. Шляхта вважала, що кварцяне військо може функціонувати і без нього, але за умови регулярної сплати йому жолду. Тому послі коронних воєводств виступали на сеймах проти ухвали гіберни; послі ж українських воєводств у силу близької небезпеки для цих територій пропонували її реформувати. Їхні пропозиції мали резонанс на сеймі 1649 р., де було ухвалено брати гіберну грошима. До 1659 р. траплялися приклади отримання цього податку, як і раніше, натурою

(Pawiński A. Rządy sejmikowe... S. 218-219; Rutkowski J. Historia gospodarcza... S. 196-197).

³⁸ Описка замість *miala*.

³⁹ Посада польного писаря виникла на початку XVI ст. (Urzędnicy centralni... S. 95). До його обов'язків належало: проведення реєстрації війська, інспекцій замків на Поділлі та Україні, виплата війську жолду, турбота про забезпечення жовнірів продуктами та якісною зброєю. Про всі недоліки польний писар мав доповідати королю або гетьманові. Обов'язковою умовою вступу на цю посаду було складення присяги (*Góralski Z. Urzędy i godności...* S. 177-179). Польним писарем з 1637 до 1648 р. був брацлавський воєвода (1646-1648) Олександр Домінік Казановський (Urzędnicy centralni... S. 96). Вказівка в інструкції щодо посади польного писаря в множині „do pisarzy polnych...” має на увазі, крім коронного польного писаря, його колегу з Великого князівства Литовського. Литовським польним писарем на цей час був троцький хорунжий Владислав Волович (Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku. Spisy / Oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba. Kórnik, 1994. S. 109).

⁴⁰ Ця вимога неодноразово повторювалася у сеймових конституціях. Зокрема, конституція сейму 1591 р. „Disciplina militaris” вимагала, щоб кварцяний жовнір жив за волостю, в обозі, місце якого визначав польний гетьман. Продукти жовніри мали купувати за гроші у жителів найближчих волостей. „Зимові лежа” (місця для зимування жовнірів) встановлювалися теж польним гетьманом, але лише в межах королівських маєностей. У цей період продукти харчування та інші послуги королівських і духовних підданих також мали оплачуватися з жолду (Volumina legum... Т. II. S. 330).

⁴¹ Поняття для позначення періоду служби жовнірів, за який коронний скарб був винний їм платню (*Dzięgielewski J. Izba poselska...* S. 34-35).

⁴² Хоругва – підставова організаційна і тактична одиниця у коронному війську. Виникла як одиниця посполитого рушення, назву отримала від хоругви (прапора). Хоругви були земські, родові, королівські. Комплектування хоругви відбувалося шляхом набору (вербування) товаришів. Хоругва складалася зі 150-200 товаришів (Енциклопедія wojskowa. Warszawa, 1937. Т. VI. S. 704).

⁴³ Офіцер, якому постійно або тимчасово доручалося керувати певним військовим підрозділом. Поручники були королівські, кварцяні; з першої половини XVIII ст. з'явилися у воєводських підрозділах „повітового жовніра”. Останні не мали відповідної кваліфікації (Ibid. S. 704).

⁴⁴ Конституція сейму 1620 р. „Ordynacya Prowincyi od Moskwy rekuperowanach”, яка встановлювала адміністрацію королевича Владислава в Чернігово-Сіверщині, зазначила, що місцеві маєності повинні залишитися у королівському розпорядженні. Король мав надавати їх, за невеликим винятком, або на пожиттєвому праві (*iure aduitalio*), або на ленному праві (*iure foedi*) (Volumina legum... Т. III. S. 179). Маєності, роздані на ленному праві, успадковувалися за чоловічою лінією, могли відчужуватися лише за королівським дозволом, були обмежені виконанням ленника у разі війни кінної або пішої військової служби (*Baranowski I. Nadania jure feudi w powożytnej Polsce // Themis Polska. 1913. Ser. II. T. 2. Poszyt 2. S. 40*). Також ленникам заборонялося без особливого королівського дозволу розробляти лісові масиви на території наданих маєтків. Це особливо обурювало шляхту, яка вважала, що ліси теж належать посесорам добр, як жито чи пшениця (Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps. 1657, s. 166). Тому вона вдавалася до неодноразових спроб трансформувати ленні маєності в земські. У 1634 р. цієї трансформації домагалася шляхта Руського воєводства в інструкції вишенського сеймику (Ibid. S. 42). Визначення у даній інструкції маєностей у Чернігівському воєводстві як „dóbr

dziedzicznych [...] lennych ziemskich” також свідчить про бажання шляхти досягти вказаної мети. На сеймі 1646 р. після Чернігівського і Смоленського воєводства за підтримкою інших своїх колег добилися ухвали конституції, яка визначала чернігівські дідачні ленні володіння як „naturam terrestrium prae se ferentia”. Ця ж конституція узаконила звільнення означених маєтностей від стаціонування в них жовнірів (Volumina legum... Т. IV. S. 50). Конституцією наступного, 1647 р., сейму „Aukсуа podatku Woiewództwa Czerniechowskiego” такий статус чернігівських маєтностей був затверджений (Volumina legum... Т. IV. S. 52). До цього таке звільнення шляхетських добр у Чернігово-Сіверщині мало вибірковий характер. Зокрема, у жовтні 1644 р. були звільнені маєтності рожанського старости Войцеха Вешля (Biblioteka zakładu Narodowego im. Ossolińskich, oddział rękopisów, rkps. 2280/1, k. 215-215v.)

⁴⁵ Див. прим. 26.

⁴⁶ Станіслав Конєцпольський, краківський каштелян (1633-1646), коронний гетьман (1632-1646) (Urzędnic centralni... S. 43).

⁴⁷ У даному контексті регімент – військова влада.

⁴⁸ Чернігівське воєводство було створене конституцією сейму 1635 р. „Ordynacja Woiewództwa Czerniechowskiego” (Volumina legum... Т. III. S. 410-411; Василенко М. Правне положення Чернігівщини за польської доби (1618-1648) // Чернігів і Північне Лівобережжя (Записки Українського наукового товариства. Т. 23). Київ, 1928. С. 290-300).

⁴⁹ Заборона поєднання посад воеводи і гродського старости в одному воєводстві, за винятком Краківського, фігурує вже в Нешавських статутах 1454 р. Пізніше це неодноразово підтверджувалося (1496, 1562, 1563 pp.). У 1576 р. спеціальною постановою краківського сейму дозволялося недотримання цього принципу для Волинського воєводства (Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV-XVIII століттях // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1994. Т. ССХХVIII: Праці історико-філософської секції. С. 85-86). Цей дозвіл мав, судячи з усього, тимчасовий характер. Засада *incompatibilitas* (непоєднання) не поширювалася на Київське воєводство, де воевода одночасно був київським гродовим старостою (Там само. С. 112). Згідно з воєводською ординацією для Чернігівщини 1635 р., подібне поєднання („przykładem Woiewództwa Kiiowskiego”) поширювалося і на новостворене воєводство (Volumina legum... Т. III. S. 410). Застереження шляхти щодо можливого роз’єднання цих двох урядів, ймовірно, виникли з бажання М. Калиновського, який розглядався королівським оточенням, передусім коронним канцлером Є. Осолінським (Czermak W. Planu woiny tureckiej... S. 233), як основний претендент на посаду польного гетьмана, поступитися староством на користь свого сина Самуеля. Це, зрештою, й сталося в 1648 р. (Volumina legum... Т. IV. S. 116).

⁵⁰ На полі запис „zeby od starostwa iako krakowskie rozlonczone było i od woli i.k.m., aby [...] pospołu dać i rozloncić”.

⁵¹ Як видно з окремих збережених виписів із чернігівських гродських книг (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, від. рукописів, ф. 5 (Осолінські), спр. 4061, 4063-4065), М. Калиновський майже повністю перебував за межами воєводства. Найчастіше його заміщували або намісник Чернігівського воєводства Ян Туринович (згадки з 1637, 1642, 1643 pp.), або чернігівський підвоєвода Вавжинец Горєцький (згадки з 1642-1644 pp.). Вимога шляхти ухвалити на сеймі конституцію, яка зобов’язувала б воеводу постійно перебувати на території Чернігово-Сіверщини, була приречена на невдачу, позаяк М. Калиновський незабаром (28 жовтня) став польним гетьманом, що мав опікуватися кварціям військом, розташованим переважно на Поділлі.

⁵² Конституція „Warunek Smoleński”, схвалена сеймом 1629 р., визначала статус козаків, осаджених біля Смоленська та інших замків. У мирний час вони повинні були

забезпечувати оборону замків. Платою їм за службу визначалися надільні волоки (лани), що звільнялися від будь-яких податків. Також козаки отримували плаці в замках, де мали збудувати будинки для збереження там провізії і боєприпасів. Ці козаки підлягали не земському підпорядкуванню, а юрисдикції капітанів або старост (Volumina legum... Т. III. S. 316). Осадження заслужених людей з обов'язком кінної рицарської служби на Чернігово-Сіверщині розпочалося в березні 1625 р., коли були видані привілеї для козаків Чернігова і Новгород-Сіверського. Дещо пізніше були осаджені козаки на пустошах Крупичполе і Лосіглови з метою оборони Ніжинського замку. Окрема козацька хоругва мала нараховувати 100 козаків. Кожний козак отримував по 6 волок землі на коня (біля Ніжина – 8). Дозволялося отримувати землю одній особі на двох коней. Перші шість років відводилися на облаштування, в зв'язку з чим козаки жодних повинностей у цей період не виконували. Земельні ділянки могли відчужуватися, але за умови обов'язкової служби з боку держателя. У разі довготривалого перебування в осадженому ворогом замку король зобов'язувався виплачувати жолд по 8 злотих на коня за чверть року (AGAD. MK. ks. 172, k. 174v.-176v.; ks. 173, k. 16-18; ks. 180, k. 222v.-223). Підтверджує це лист Владислава IV до коронного підскарбія Я.М. Даниловича, де останньому доручалося виплатити жолд козацькій хоругві у Ніжині за час Смоленської війни (за 1 рік) (Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego, oddz. rękopisów, rkps. 94, s. 29-30). Поручники хоругви мали отримати в 2 рази, ротмістр – у 5 разів більше землі (Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps. 2102, s. 108). Протягом Смоленської війни проявилися недоліки в оборонній системі ланового рицарства. Хоругви виявилися некомплектними. Так, хоругва Чернігівського замку замість 100 коней могла виставити лише 23 через невиділення землі. У самій хоругві лише 8 шляхтичів отримали волоки, з них троє виставляли по двоє коней, інші – з трьох до п'яти, що суперечило королівському привілею (AGAD. MK. ks. 180, k. 145-145v.). Подальша фрагментарна інформація свідчить про збереження системи ланової оборони на Дівицьких та Крупичпольських ґрунтах під Ніжином. За подимним реєстром 1638 р., деякі „ланові пани” сплачували подимний податок зі своїх володінь (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), спр. II 4064, арк. 27-30), що дає підстави говорити про емансипаційні процеси в їхньому середовищі. Ланове рицарство, осаджене на Крупичпольських ґрунтах, зберігало своє значення і в 40-х роках XVII ст. (AGAD. MK. ks. 189, k. 21v.-22, 23-24, 270-270v., 463-464; ks. 185, k. 210v.-210v., 381-381v.; ks. 191, k. 23-25).

⁵³ Земські, городські і підкоморські уряди та суди у повному обсязі були надані для Чернігівщини воєводською ординацією 1635 р. (Volumina legum... Т. III. S. 410-411; детальніше про формування ієрархії земських урядів див: *Кулаковський П. Земські урядники...* С. 113-130).

⁵⁴ Вимога трансформації ленних маєтностей у земські висувалася шляхтою Чернігівського воєводства ще в 30-ті роки XVII ст. На сеймі 1646 р. вдалося добитися ухвали конституції компромісного характеру, яка визнавала за чернігівськими спадковими ленами „земську натуру” (Volumina legum... Т. IV. S. 50).

⁵⁵ Подібну вимогу містить також інструкція волинського сеймику послам на сейм 1646 р. (Архів ЮЗР. Ч. II. Т. 1. С. 325). Детальніше вимоги викладаються в інструкції послам цього ж сеймику на сейм 1645 р. Пропонувалося відведення певних тижнів на Трибуналі або влітку, або на початку осені для „відлеглих” українських воєводств, що мало здешевити судочинство для шляхти цих воєводств (Там же. С. 306-307).

⁵⁶ Люблінська православна церква була захоплена в 1638 р. уніатами. Справа її повернення православним обговорювалася на сеймах 1640, 1641 і 1642 рр. Король особисто втрутився в справу, доручивши люблінському старості віддати її православним. Однак, це розпорядження виконане не було (*Грушевський М. Історія*

України-Руси. Т. VIII. С. 85; Mironowicz A. Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza. Białystok, 1997. S. 66-67). Волинський сеймик, починаючи з 1639 р., постійно включав цю вимогу до своїх інструкцій (Архів ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 254, 270, 287-288).

⁵⁷ Йдеться про спробу піддати сумніві привілей короля Владислава IV, виданий Петру Могилі на підтвердження його обрання митрополитом київським і галицьким. Вже тоді прихильники попереднього митрополита Ісайї Копинського вважали цей вибір і його підтвердження незаконними (Жуковський А. Петро Могила і питання єдності церкви. Київ, 1997. С. 82-85). На початку 40-х років ця справа знову стала актуальною у зв'язку з унійними заходами П. Могилі, що викликали роздратування консервативно налаштованих православних кіл. Використовували це і католики. Приводом для них стало рішення суду київського митрополита у справі православних шляхтичів з Брацлавського воєводства Бушинських. На Люблінському трибуналі був виданий декрет, що скасовував рішення цього суду і передавав справу Бушинських на розгляд луцького католицького біскупа А. Гембіцького. При цьому знову згадувалося про нечинність королівського привілею П. Могилі на митрополію (Архів ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 320-321).

⁵⁸ Від Волинського воєводства послами на сейм 1646 р. були кременецький староста князь Юрій Чарторийський, новгород-сіверський хорунжий Миколай Кисіль, волинський підстолий Томаш Козика, сохачевський підсудок, луцький підстароста Щасний Лайшевський, Олександр Чаплич і Генрик Кашевський (Там же. С. 314-315).

⁵⁹ Початково *pacta conventa* (індивідуальні зобов'язання новообраного короля перед шляхтою стосовно внутрішньої і закордонної політики, що укладалися на конвокаційному сеймі і виступали як необхідна умова елекції) вміщували лише загальні фрази щодо православ'я й апелювали до варшавської генеральної конфедерації, яка склалася під час засідання конвокаційного сейму 1573 р. (*Dzięgielewski J. O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV Wazy. Warszawa, 1986. S. 51*). Можливість відкриття шкіл і друкарень передбачалася проектом "Punkta uspokojenia obywatelów koronnych i Wielkiego księstwa Litewskiego narodu ruskiego w religiej greckiej będących przez Najjaśniejszego KJM szwedzkiego Władysława pierwszego", виробленим узгоджувальною комісією в жовтні 1632 р. під час роботи елекційного сейму (*Ibid. S. 53*). У березні 1633 р., під час конвокаційного сейму, Владислав IV видав „Диплом”, яким підтверджував ці „Пункти”, що після опечаткування підканцлером стали тимчасово обов'язковими до наступного сейму (*Ibid. S. 73, 74*). 18 березня 1635 р. королівським привілеєм православним дозволялося вивчати латинську і грецьку мови (*Власовський І. Нарис історії української православної церкви. Київ, 1998. Т. II. С. 191*).

⁶⁰ Уже коронний гетьман Станіслав Жулкевський після того, як став київським воєводою (1608-1618), хотів заснувати єзуїтську колегію у Києві. Реалізувати такий план розпочав у 1620 р. київський католицький біскуп Богуслав Радошевський, але запрошені ним до Києва єзуїти обрали для резиденції більш спокійне місце – Фастів (*Zalęski S. Jezuiti w Polsce. Kraków, 1905. T. IV. S. 1440-1441*). Ініціатором відкриття колегії в Києві у 1640-х роках став київський воєвода Януш Тишкевич. Він купив тут будинок і плац та, визначивши на фундацію колегії і шкіл 30 тис. злотих, осадив там двох єзуїтів. Проти цього активно виступили Петро Могила, Сильвестр Косов та Адам Кисіль. Останній мав порушити цю проблему на сеймі 1646 р. Однак, переважив вплив прихильників єзуїтів, зокрема регента королівської канцелярії Томаша Вейського, і король підтримав ідею Я. Тишкевича. Київська єзуїтська колегія була відкрита у вересні 1647 р. і проіснувала до літа 1648 р. (*Ibid. S. 1440, 1442, 1443*).

⁶¹ Конституція сейму 1613 р. „Rozgraniczenie dóbr naszych u szlacheckich w woiewództwie Braclawskiemu leżących” передбачала, з огляду на малу кількість сенаторів, осілих на території воєводства, та часті татарські напади, можливість

створення комісій для розмежування королівщин і шляхетських маєностей без участі сенатора, але за умови включення до їхнього складу підкоморія, урядників земського суду та інших представників земської ієрархії (*Volumina legum...* Т. III. S. 95). Питання про розмежування королівських і шляхетських маєностей на території Чернігівщини підіймався на сеймі 1638 р. Результатом діяльності сейму стала ухвала конституції „*Praeskrucysa między starostami a obywatelami woiewództwa Czerniechowskiego*”. Вона передбачала утворення змішаних комісій, до яких мали увійти представники центру та земські урядники. Комісія мала складатися з трьох осіб – сенатора, підкоморія і земського урядника одного з повітів воєводства. Оскільки до визначених сеймом представників центру входили всі сенатори воєводства і майже всі старости, то діяльність комісії часто використовувалася ними на свою користь (*Volumina legum...* Т. III. S. 452). Конституція сейму 1641 р. „*Komissya starostw a obywatelów Czerniechowskich*” зафіксувала завершення розмежування в цілому. Подекуди ще не були встановлені межові копці (*Volumina legum...* Т. IV. S. 11). Пізніші документи підтверджують невирішеність конфлікту і збереження напруги в стосунках між старостами і шляхтою (*Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps. 1657, s. 166*). Як свідчить публікована інструкція, розмежування між власне шляхетськими маєностями ще не було завершене, у зв'язку з чим і пропонувалося створювати комісії без участі сенаторів. Спроба адресування шляхти до конституції 1613 р., даної Брацлавському воєводству, є, з юридичного погляду, некоректною, оскільки у цій конституції йшлося про розмежування не тільки шляхетських маєностей, а й королівських. Інструкція мала покликатися на конституцію того ж сейму 1613 р. „*O kommissyach, u o kommissarzach granicznych, Woiewództwa Kіowskiego u Braclawskiego*”, яка передбачала обов'язковість участі сенатора у комісіях, що повинні були визначати межі шляхетських маєностей, під загрозою штрафу за неучасть у 10 тис. гривень. Крім сенатора, у комісії мали брати участь підкоморій та окремі земські урядники (*Volumina legum...* Т. III. S. 85).

⁶² Єзуїтська колегія у Новгород-Сіверському була заснована в 1635 р. (Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА), ф. 1473 (Поместно-вотчинные архивы юго-западных земель), оп. 1, ед. хр. 927, л. 2-3; *Załęski S. Jezuici w Polsce*. Т. IV. S. 1400-1401). Через два роки ініціатор заснування колегії новгород-сіверський староста О. Пісочинський домігся затвердження сеймом своєї фундації для неї (*Volumina legum...* Т. IV. S. 458). Колегія проіснувала до травня 1648 р. (*Załęski S. Jezuici w Polsce*. Т. IV. S. 1403).

⁶³ Резиденція єзуїтів у Переяславі виникла 1636 р. Фундатором її був брацлавський воєвода, переяславський староста Лукаш Жулкєвський. У грудні 1636 р. Владислав IV своїм привілеєм затвердив цю фундацію. У 1638 р. це узаконив сейм (*Volumina legum...* Т. III. S. 458). У 1645 р. на базі резиденції виникла колегія, що проіснувала до початку Хмельниччини (*Załęski S. Jezuici w Polsce*. Т. IV. S. 1403-1407).

⁶⁴ Київський каштелян О. Пісочинський поступився колегії у 1637 р. селами Горбів, Ананчин і Горки (AGAD. MK, ks. 186, k. 373-373v; РГАДА, ф. 1473, оп. 1, ед. хр. 927, л. 6-6об.) Цього ж року О. Пісочинський виклопав у короля привілей для колегії на села Глазів і Олтар, які від'єднав від Новгород-Сіверського староства (РГАДА, ф. 1473, оп. 1, ед. хр. 927, л. 5-5об.). Незабаром він відступив єзуїтам село Чехин (Там же. Л. 3-3об.). У 1642 р. новгород-сіверський староста видобув у Владислава IV привілей, що підтверджував згадані добра (*Załęski S. Jezuici w Polsce*. Т. IV. S. 1401).

⁶⁵ Ухвалити конституцію, яка затвердила б фундації новгород-сіверській колегії, на сеймі 1646 р. не вдалося. Таку конституцію ухвалив сейм 1647 р. (*Volumina legum...* Т. IV. S. 66).

⁶⁶ Про цю діяльність О. Пісочинського відомо поки що мало. Скупу інформацію подають листи Владислава IV до новгород-сіверського старости. Після закінчення Смоленської війни О. Пісочинський тримав у Новгород-Сіверському 50 піхотинців і 40 козаків, видаючи їм деякий час платню з власної кишені (*Grabowski A. Władysława IV listy. Kraków, 1845. S. 6-7*). Спочатку король обіцяв видати жолд зі скарбу, потім звернув увагу О. Пісочинського на ресурси староства, у зв'язку з чим заборонив йому роздавати села староства в посесію (*Ibid. S. 31*). У березні 1636 р. король обіцяв новгород-сіверському старості відправити до Новгород-Сіверського зі Смоленська гармати (*Ibid. S. 181-182*).

⁶⁷ Руський восвода (1646-1651) князь Ярема Вишневецький. Найкраща біографія Я. Вишневецького належить перу В. Томкевича: (*Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki*).

⁶⁸ Київський каштелян (1646-1648) Адам Кисіль. Детально військові й дипломатичні заслуги А. Киселя відображені в праці Ф. Сисина: *Sysyn F.E. Between Poland and the Ukraine*.

⁶⁹ Див. прим. 2.

⁷⁰ Чернігівський земський суддя (1637-1646) Станіслав Пянчинський (див. прим. 3).

⁷¹ Див. прим. 3.

⁷² Відомо участь братів Станіслава і Яна Пянчинських в одній комісії для визначення проходження польсько-московського кордону на новгород-сіверській ділянці. Робота цієї комісії, яку очолював А. Кисіль, тривала з червня 1645 до липня 1647 р. (*Godziszewski W. Granica polsko-moskiewska... S. 39-40; Volumina legum... T. IV. S. 89*). Також вони двічі (у 1638 і 1641 рр.) визначалися сеймом комісарами для розмежування Київського і Чернігівського воєводств (*Volumina legum... T. III. S. 449; T. IV. S. 16*). Завдання цих комісій, напевно, так і залишилося нереалізованим.

⁷³ Якуб Война Оранський, чернігівський земський підсудок (1637-1662), суддя (1662-1673), посол на сейми 1641, 1642, 1648, 1653, 1659, 1665, 1667 рр. (детальніше див.: *Pulaski K. Kronika... T. 1. S. 136; Kulecki M. Wygnańcy ze Wschodu. Egzulanicy w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Warszawa, 1997. S. 13, 27, 47, 50, 63, 65, 163, 181, 184-186, 212*).